

THUTA-PUO

(SETSWANA)

Dithuto tse di lebaneng
Seema sa Botlhano le sa Borataro

Std. V & VI

Bakwadi ke

A. T. MALEPE

(Morutisi wa Setswana, Kilnerton).

le

H. J. VAN ZYL

(Motlhatlhobi wa Dikolo, Pretoria).

119
LIBRARY

UNIVERSITY
OF THE
WITWATERSRAND

4/88.
A/S.
8/3.

THUTA-PUO

(SETSWANA)

Dithuto tse di lebaneng
Seema sa Botlhano le sa Borataro.

STD. V & VI.

Bakwadi ke

A. T. Malepe
(Morutisi wa Setswana, Kilnerton)

le

H. J. van Zyl
(Motlhatlhoi wa Dikolo, Pretoria).

JOHANNESBURG
1951

Bantu Studies Sept.
900 243/58

DIKETAPELE

Dithuto tse di rulaganyeditswe Seema sa Botlhano le sa Borataro (Stds. V & VI) mme go solofelwa gore di tlaa nna thuso e kgolo thata mo go barutisi le bana.

Dikgakololo ke tse:

1. Thuto e nngwe le e nngwe e tshwanetse go rutwa ka **puisano**. Ngwana yo mongwe le yo mongwe a nne le buka ya gagwe. Morutisi a dire gore bana ba buise ditemana pele mme a ba thuse gore ba di tlhaloganye.
2. Morago ga puiso le puisano go simololwa tiro ya go kwala. Tiro yotlhe e tshwanetse ya kwalwa mo dibukaneng tsa bana tsa tirelo ka gone bana ga ba a tlwaela go kwala Setswana mme ka go ba kwadisa re tlaa ba thusa thata.
3. Motlha mongwe bana ba letlelelwe go buisa ditemana ka setu mme morago ba arabe dipotso tse di latelang temana eo.

Bakwadi.

Pretoria.

1.11.50.

Thuto ya 1

Temo

Botshelo ba Batswana bo ne bo le ka fa tlase ga melao, mme yo o neng a sa tseye melao eo tsia o ne a tlaa di bona. Go ne go na le melao mabapi le botshelo mo lapeng, melao e e neng e lebane bana, makau, makgarebe, banna le basadi. Temo le yona, jaka ditiro tsotlhe, e ne e na le molao.

Go ne go na le masimo a mosate a a neng a lemiwa ke kgoro e nngwe le e nngwe, mme a bidiwa matswetla. E ne e re ha e le nako ya go lema, kgosana ya kgoro nngwe le nngwe e ye kwa mosate mme e fitlhe e re: „Mokgatla,” Kgotsa, „Mokwena, bo sele, re tlile go kopa peo.”

Le ha matswetla a ne a lemelwa kgosi, le fa go ntse jalo, e ne e le masimo a morafe ka gonne kgosi e ne e otlala morafe ka ona, ka go thusa ba ba letseng le tlala. Ka lobaka lo, kgoro e e sa lemang tshimo ya yona ya letswetla e ne e di aramela.

Fa go sena go phothwa mabele, ka kgwedi ya Phatwe, go ne go lebogiwa badimo ka go ntsha dikgafela gore ba tle ba robalele morafe. Lapa lengwe le lengwe le ne le ntsha seroto sa mabele, a mangwe a omelwa go apaya bojalwa. Jaanong a isiwa mosate, batlisi ba ona ba fitlhe ba re, „Dikgafela ke tseo Mokgatla,” mme kgosi a re, „A di tle.” Ke letsatsi la moletlo o mogolo, mme go tlaa jewa dijo, go nwewa malwa, go itumelwa.

I. Araba dipotso tse:

1. Melao ya Batswana e lebane eng mo lapeng?
2. Molao o mogolo o o lebaneng bana ke ofe?
3. Tshimo e kgoro e e lemelang kgosi ke efe?
4. Kgosana ge e kopa peo e a reng?
5. Ha go phothilwe go ntshiwa eng gape se ntshetswa eng?
6. Fa motho a sa tseye melao tsia go tlaa diragala eng?
7. Boitumelo jo bogolo bo tlišwa ke eng?
8. Ge kgoro e sa lemela kgosi e tlaa feletsa kae?

II. Diane tse di latelang di bontsha melao ya Batswana.

Bolela melao eo mme o be o ithute diane tse:

1. Magana-go-utlwa a tlholwa ke dikeledi.
2. Lefoko la kgosi le agelwa mosako.
3. Moeng o naka-di-maripa.
4. Go fa ke go ipeela.
5. Bogosi ga bo rekwe, bo a tsalelwa.
6. Popotela e e tlhogo e thata e wetse manganeng.
7. Molaya-kgosi o a itaya.
8. Ngwana yo o senang maitseo o ganwa ke dikgomo.

III. Tlatsa mo go sa kwalwang ka lefoko le le lebaneng:

1. Morafe o buswa ke ya ona.
2. Bana ba fepiwa ke ba bona.
3. Sekolo se tsamaisiwa ke ya sona.
4. Batlhabani ba laolwa ke wa bona.
5. Moetellipele wa basetsana ke
6. Badisa ba utlwa ka

IV. Dira dipolelo ka mafoko a go supa pharologanyo ya ona:

metsana, loso, beditse, moretlo, nela,
meetsana, loso, biditse, moretlwa, neela.

- V.
1. Monna le mosadi le ngwana ke **batho**.
 2. Kgomo le nku le podi ke
 3. Raseletswana le kgatwane le mogaditswane ke
 4. Mebilo le dithetlwa le dikgalo ke
 5. Phuduhudu le tholo le thakadu ke
 6. Bojalwa le kgadi le metsi ke
 7. Thepe le lerotho le monyaku ke

Thuto ya 2

- I. Tlhopha Maselo a otlhe a a leng mo ditemaneng tsa thuto ya ntlha mme o a kwale mo bukaneng ya gago ka Bongwe le Bontsi o be o bolele le Ditlhopha tsa Maselo ao.

Sekao se se: Motswana — Batswana, ke Mo- Ba-.

- II. Tlisa madira a dipolelo tse ka Phetso (Sebaka se se fetileng):

1. Botshelo ba Batswana bo **tsamaya** ka melao mme mongwe le mongwe o e **ela** tlhoko.
2. Ba **ntsha** dikgafela ha ba **fetsa** go photha.
3. Mabele a **iswa** go kgosi.
4. Kgosana e **tsaya** sengwe go **dumedisa** kgosi ka sona.
5. Kgosi e a **fetola e re**: „Go siame.”
6. Banna ba **boela** gae mme ba **bitse** basimane.

- III. Dira Matlhaodi ka Madira a a leng ka mo masakaneng. O tseye Ledira ka tsela ya Phetso.

1. Peo e e (sala).
2. Batho ba ba (gapiwa).
3. Melao e e (lebana).
4. Tshimo e e (lemiwa).
5. Seroto se se (tlala).
6. Kgosi e e (siam).
7. Batho ba ba (tlhokomela).
8. Kgosana e e (dumedisa).

9. Malwa a a (nwewa).
10. Dikotsi tse di (boitshega).

IV. Boemong ba Leselo la ntlha, kwala Lesalela-tota mme o be o tlatse phatlha ka Ledirwa (Lesalela-Modirwa):

1. **Lekawana** le ganne go dira mme re tlaa otlā.
2. **Bosigo** bo a boitshega mme re tlaa ila.
3. **Majang** a matalana mme dikgomo di tlaa ja.
4. **Sediba** se kwa tlhageng fela re tlaa batla.
5. **Monna** o dirile sentle mme re tlaa duela ka madi.
6. **Bojalwa** bo bogale, le fa go ntse jalo, ba tlaa nwa.
7. **Megobe** e tletse mme dikgomo di tlaa thabela.
8. **Kgetsi** e a rwalwa mme kgosi e tlaa amogela.

V. Lebaganya dikai tse le ditlhaloso tsa tsona. Di tlhaka-tlhakane, ga di a lebagana:

1. Go akga dinao. — go swaba.
2. Go rwesa motho molato. — go tlhoka diaparo.
3. Go sulafala pelo. — Go gakgamala.
4. Go tsamaya fela. — go itlhaganela.
5. Go ema madi. — go fora.
6. Go baya motho bubi matlhong. — go tsenya motho molatong.

Thuto ya 3

Go nesa pula I

Re a itse gore ga go motho yo o ka lemanang ha pula e sa ne. Metlheng eno ya tswelelopele re dumela gore Modimo O tlaa re nesetsa pula ka nako ya yona. Bogologolo tala e ne e re ha pula e sa ne borraetsho ba batle ngaka go ba nesetsa pula.

E ne e re ha leuba le wele magosana a ntshe kgomo e ntsho, e isiwe mosate go ya go kopa pula, mme ba fitlhe ba ipege, ba re, „Rra, bana ba gago ba tlaa dika ba letse le tlala.” Kgosi e tlaa bitsa dingaka gongwe ngaka e kgolo go tla go bona gore pula e tshwerwe ke eng. Ha bola bo ntshitse dibeela, morafe otlhe o tlaa phuthegela golo gongwe.

Kgomo e ntsho e a tlhabiwa. Banna ba bangwe ba ya letsholo la dibeela, mme di kgobokelwa kwa nageng, di tshumiwa ka mollo mme molora o fiwa ngaka gore e o tlhakanye le melemo ya pula. Melemo e e tshelwa mo mafiswaneng. Jaanong ngaka e bitsa bo-tshega-ingate le diolamelorana mme ba ya le naga ka ditlhopha, ba rwele metsi a melemo ka mafiswana ba eta ba a kgatsha le naga ka boditse ba kgomo. Kwa morago batho ba sala ba itlhapisa maoto ka metsi a melemo.

Ha bana ba tsamaya ba kgatsha naga ka melemo jana, ba ntse ba opela ba re:

Rule-rulela, Mmakgomari 'a mosima!

Rule-rulela, Matlakadibe ke yoo!

Bana ba lala le tlala!

Ga twe e ne e re ha ba boa kwa nageng pula e be e tlhakatlhakane le bona, e setse e le semphte-ke-go-fete.

I. Tlisa diphetolo tsa dipotso tse:

1. Ga twe, ga go lengwe pula e ise e ne, ka ntlha ya eng?
2. Batswana ba bogologolo ba fapaane jang le rona?
3. Ngaka e tshwanetse go bitswa ke mang?
4. Ke ka ntlha ya eng re sa itse gore melemo ya pula ke eng?
5. Basetsana ba ba bitswang ke bafe?
6. Mo mafiswaneng go tshelwa eng?
7. Go kgatsha naga ke go reng?
8. E ne e re ha ba boa go diragale eng?

II. Tlhalosa diane tse, o be o ithute tsona:

1. Ga go na ntlo e sa neng.
2. Pula e gatwa ka dinao.
3. Ngaka ga e tume ga ga-bo-yona.
4. Molemo go alafa o o sa itsiweng.
5. Montsamaisa bosigo ke mo leboga bo sele.
6. Ngwana wa dikgomo ithute molodi o gopole motlha malata a tsamayang.
7. Mphe-mphe o a lapisa motho o kgonwa ke sa gagwe.
8. E re o fitlhela pina e binwa o e bine.

III. Tlisa Matlhaodi a a lebaneng lengwe le lengwe la Maselo a:

1. Pula ya	5. Boditsi jo
2. Ngaka e	6. Batswana ba
3. Basetsana ba	7. Metsi a
4. Naga e	8. Ntlo e

IV. Tsaya mafoko a, mme o a tsenye mo diphatlheng mo dipolelong tse di latelang:

fatlholola, tsabakela, selabe, petlosa, dintshi, fatlhiilwe, bule.

1. O fsele meritshana ya matlho, jaanong ga a na
2. Kalane o ke leitlho.
3. Ke tshwanetse go leitlho la gago gore ke tle ke kgone go go
4. Masilo o tshogile, ebile matlho a gagwe a a
5. E re ha o tsamaya o matlho.

V. Dirisa mafoko a mo dipolelong:
tlatlhela, tlatlega, tlatlhoba, tlhahuna, tlatlagana, tlhagisa.

Thuto ya 4

I. Re kile ra ithuta ka Leditra.

Mo gongwe re tlaa fitlhela gore mo polelong e le nngwe go na le Leditra la bobedi le le dirisanang le Leditra la polelo eo. Leditra le la go dirisana le le lengwe le, re le bitsa Leditra-Lethusi.

Jaka: „Pula e **batla** go **na**.”

Leditra la polelo e ke go **na**.

Leditra-Lethusi ke **batla**.

Mme fa ke re, ke **batla** bogobe, **batla** ke Leditra, **ga e sa** tlhola e le Lethusi.

Janong bolela Madira le Mathusi a dipolelo tse:

1. Mphe kwadi eo ke itse go e letsa.
2. Rre o tlaa tsoga a nkisa.
3. Metsi a batla go bela.
4. Re tlaa tloga re apaya.

II. Kwala dipolelo tsa gago tse tlhano tse di nang le:

(a) Leditra le e leng **Leditra**.

(b) Leditra le e leng **Lethusi**.

O tlaa thuswa ke dikao tse di fa godimo (1).

III. Ga twe: Setimela se tlaa **nkisa** gae.

Dira jalo ka madira a a ka mo masakaneng:

1. Tonki e tlaa (rwala) morwalo o.
2. Pitse eo nka seke ka e palama, e ka (usa).
3. Ba tlaa (apesa) diaparo tse dintle.

4. Tiro e e tlaa (lapisa).
5. Ke ne ke gana, le fa go ntse jalo, ba ile ba (buisa).
6. Dijo di a (phedisa), nka seke ka di latlha.

IV. Tlisa dipolelo tse ka Bongwe:

1. Batswana bogologolo ba ne ba re dipula di neswa ke melemo ya dingaka.
2. Dikgosi tsa merafe di tlaa bitsa bo-reaitse.
3. Banna ba tlaa bitsa basetsana ba babotlana.
4. Dipina tse di dira gore dipula di ne.

V. Lebaganya sekai se sengwe le se sengwe le tlhaloso ya sona:

(a) Go ja motho direthe.	—	Go isa motho kwa le kwa.
(b) Go tlhokisa motho manno.	—	Go se nepe selo.
(c) Go lokela motho logong ka fa maragong.	—	Go bua se e leng nnete.
(d) Go bua mafatlha a gago.	—	Go se fe motho sebaka.
(e) Go itaya se folletse.	—	Go seba motho.

Thuto ya 5

Go nesa pula II

Ha basimanyana le basetsana bao ba tlhakantse naga yotlhe ba a kopana, mme ba boele gae ka setlhophla se le sengwe, ba ntse ba opela ba re:

Tlapu-tlapu megobe e tletse.

Tlapu-tlapu megobe e tletse.

Janong batho ba tlaa itumela ka gonne ba itse gore badimo ba tlaa ba nesetsa pula. Ha pula e sa ne ga go twe ngaka e paletswe, ga twe badimo ga ba ise ba re robalele.

Ha pula e simolola go na morafe o tshwanetse wa lema ditshimo tsa mosate tse di bidiwang matswetla. Kgoro e nngwe le e nngwe e na le letswetla la yona. Kgosana e itsisa banna gore ba golege mme ba ye go lema letswetla la yona mme ka ba tlaa bo ba e dikile ga e kitla e lala.

Fa banna ba feditse letswetla la bona ba tlaa boela go a bona masimo. Fa kgoro nngwe e sa lema letswetla la kgosi e tlaa di aramela. Morafe o tlaa batla go itse gore ke ka ntlha ya eng kgoro e e sa lemela kgosi ka gonne mabele a matswetla ke ona a a belegang morafe, mme kgoro eo ya batho e ka nna ya jelwa kgomo.

I. Araba dipotso tse:

1. Basimanyana le basetsana ba tlaa kopana leng?
2. Ba solofetse eng ha ba opela pinanyana ya bona?
3. Fa pula e sa ne molato ke wa ga mang?

4. Ke ka lebaka la eng ha tshimo ya kgosi e lemiwa pele?
5. Tshimo ya mosate e e lemiwang ke kgoro e bidiwa eng?
6. Mabele a matswetla a dira eng?
7. Go tlaa jelwa mang kgomo?
8. Ke mang yo o tlaang go di aramela?

II. Tlhalosa diane tse mme o di ithute:

1. Setshwarwa ke nja pedi ga se thata.
2. Kgosi thotobolo e olelwa matlakala.
3. Letswalo le le molato le a ikatlhola.
4. Maswe a mpsa a dubiwa a sa le metsi.
5. Lepotla-potla le ja podi, ledikonoga le ja kgomo.
6. Se-ya mosate ga se boe.

III. Ka mafoko a a fa tlase tlatsa dipolelo tse di latelang:

Katlholo, moseki, lekgotla, moatlhodi, tsheko, dilepeng, mosekisiwa, baseki, bofelo, atlhola.

1. Banna ba ke bathusi ba
2. Ge ba sa utlwane, e ya lekgo-tleng.
3. Pele go tlaa bolela mme a fetolwa ke
4. Ha moseki a sa itumelele ya kgosana, molato o tlaa iswa
5. Kgosi le yona e tlaa mme katlholo ya yona ke ya

IV. Ga twe: Pula e a na.

Janong tlatsa mo:

1. Noka e a	5. Letsatsi le a
2. Phefo e a	6. Kgwedi e a
3. Tladi e a	7. Ledimo le a
4. Sesesedi se a	8. Molelo o a

- V. Tlhophha Maselo a otlhe mo temaneng ele o e buisitseng, mme o a kwale ka Bongwe le ka Bontsi, o be o bolele setlhophha sa Maina sa lengwe le lengwe.

Thuto ya 6

- I. Re setse re bone gore Ledira-Lethusi ke lefoko le le thusang Ledira, mme, le fa go ntse jalo, le ka nna la dira ka bo-lona.

Mathusi a mangwe ke a a ka sekeng a dira kwa ntle ga Ledira.

Jaka: E rile a re bona a **nama** a tshaba.

Mo polelong e Ledira la bobedi ke **tshaba**.

Lethusi la lona ke **nama**.

A mangwe a mohuta o ke a: ne, be, na, tlaa, tle, kile.

A dirise mo dipolelong.

- II. Kwala Madira a a leng mo masakaneng ka mokgwa o o tshwanetseng:

1. Ngaka e tlaa (na) pula ka melemo ya yona.
2. Ge pula e (na) masimo a tlaa (lema).
3. Ge re (sita) badimo re tlaa tlhoka se se ka re (tshela).
4. Tshimo ya mosate ba tlaa e (fela) ka bonako.
5. Pula e tlaa (tlala) megobe.
6. Yo o (tlola) molao o tlaa (wa) ke molato.

- III. Kwala dipolelo tse ka tsela ya **Tirwa**:

1. Ba lema tshimo ya mosate pele.
2. Ba boela gae.
3. Batho ba ka se beye ngaka molato.

4. Banna ba seka molato kwa kgotleng.

5. Re tlaa mo roma.

IV. Dira Maselo a batho ka Madira a a latelang:

lema, atlhola, opela, dikologa, tsamaya, roma, tlhokofala, ja, goga, apaya.

V. Dikai tse di latelang di bolela go tsamaya thata, go tlhoka dijo, go tlhoka sešabo, go fisega pelong, go kgatlhega thata.

Janong senkela sekai sengwe le sengwe tlhaloso e e se lebaneng:

Go bolawa ke pelo.

Go bolawa ke tlala.

Go bolawa ke ditshego.

Go bolawa ke naga.

Go bolawa ke tshigo.

Thuto ya 7

Go loma ngwaga

Letlhabula ke nako e e itumelelwang ke mongwe le mongwe, bogolo jang, bana, ka ba bo ba itse gore ba tlile go ja tse di monate tsa kwa masimong. Bogologolo go loma ngwaga e ne e le namane e tona ya tiro.

E ne e a tle e re ka kgwedi ya Molomo—Molome, molomo wa ngwaga—fa tshimo ya mosate e setse e na le tse di setseng di butswa, jaka marotse le magapu, go romiwe basadi kwa teng go ya go tlhotlhomisa tse di buduleng. Di isiwa kwa mosate mme di apewe. E tlaa re ona maitso boana ao dikgosana tsa phuthegela kwa mosate.

Fa marotse a sena go butswa a tlišwa fa pele ga kgosi, mme batliši ba ona ba mmegele, ba re, „Ngwaga ke oo, Mokwena.” Kgosi e tlaa ntsha e loma. Fa e sena go loma e begela dikgosana gore di lome. Dikgosana di begela bomonnaatsona; bomonnaatsona ba begela bomonnaabona. Ngwaga o lomilwe. Ka je le latelang, mongwe le mongwe a ka ikela tshimong ya gagwe go batlela bana se a ka se bonang.

Fa mongwe a ne a ka ijela tsa tshimo ya gagwe ngwaga o ise o lomiwe, e ne e tlaa nna setlholo, mme motho yoo wa batho o ne a otlhaiwa, e se re gongwe a dika a bolaisitse batho tlala; waii!

I. Leka go araba dipotso tse:

1. Tse re ipshinang ka tsona letlhabula ke eng?
2. Go itsiwe jang gore ke nako ya go loma ngwaga?

3. Ke mang yo o lomang ngwaga pele?
4. Kgosi e begela mang fa e sena go loma ngwaga?
5. Go loma ngwaga ke eng?
6. Fa motho a itometse ka boena o dirwa eng?
7. Letlhabula ga se tsa masimo fela. Tse dingwe ke tse dife?
8. Dilo tse dingwe tsa letlhabula di a apewa, tse dingwe di jewa di le tala. Tse di jewang di le tala ke tse dife?

II. Ithute diane tse:

1. Go ja ga se go lema dinaka.
2. Mabogo-mantsi ke a rata tirong, ga ke a rate dikgobeng.
3. Thebe ya sebody ke loleme.
4. Lentswe la letlhabula le lengwe.
5. Magapu a tlele nala di fedile.
6. Moya-dira ga a laele mogatse.
7. Lefoko ga le boe, go boa monwana.
8. Pula e gatwa ka dinao.

III. Tlisa lefoko le: **tlhaba** mo dipolelong tse di fa tlase ka tsela e e siameng:

1. Dinaane di (tlhaba) ke mosadimogolo.
2. Re tlaa go (tlhaba) mokgosi fa re di bone.
3. Morutisi o ile a (tlhaba) ka matlho ka ba ka didimala.
4. Ba rogile Diako mo gare ga batho, mme ba mo (tlhaba) ditlhong.
5. Ke (tlhaba) leoto ka lerumo maloba, janong ke fodile.

6. Letsatsi le tlaa re (tlhaba) kgakala.
7. E rile ba mo tlhapatsa a (tlhaba) mo pelong.
8. Malome o tlaa (tlhaba nna) nku fa nka etela kwa
ga gagwe.
9. E re le go (tlhaba) o le aremele.
10. Banna ba ne ba (tlhaba) ka marumo kwa ntweng.

IV. Senka madira a otlhe mo temaneng eo re e buisitseng,
o a kwale ka Phetso.

Sekao se se:	rata	—	ratile.
	tshaba	—	tshabile.
	gana	—	ganne.

V. Tlatsa diphatlha mo dipolelong tse di fa tlase ka
mafoko a:

morafe, dikgomo, loleme, lapa, phuthego, motse,
setšhaba, sekolo.

1. Monna o busa
2. Kgosana e busa
3. Mosadi o busa
4. Kgosi e busa
5. Modisa o busa
6. Noga e busa
7. Morutisi o busa
8. Moruti o busa

Thuto ya 8

- I. Dirisa Madira a a fa tlase mo dipolelong jaka Mathusi mme o thale mothalo ka fa tlase ga Lethusi mo polelong e nngwe le e nngwe:
setse, tlhola, tshwanetse, letse, bile, tlaa, rata, tlwaetse.
- II. Ledita le ka tsala Maselo a le mantshi. A mangwe a a tsetsweng ke „go dira” ke a:
modiri, modirwa, modiredi, tiro, tirelo, tirisano.
Latela sekao se, mme o kwale Maselo a a supang a a tlišiwang ke Madira a:
go lema, go bua, go opela, go rera.
- III. Leselo le lona le bopa Madira.
Ga tše: **Sefofu** ke Leselo.
go fofala ke Ledita.
(a) Tliša Madira a a bopilweng ka Maselo a:
segole, botlhoko, lesilo, botlhale, bogale.
(b) Itshenkele Maselo a gago a **matlhano** a a ka bopang Madira mme o kwale Madira ao.
- IV. Letlhaodi le lona le bopa Madira.
Ga tše: **tala** ke Letlhaodi.
talafala ke Ledita.
Janong bopa Madira ka Matlhaodi a:
setlha, ntsi, telele, ntsho, ntšha, khibidu.
Matlhaodi a mangwe, jaka **tona**, ga a kgone go bopa Madira. Janong kwala Matlhaodi a mangwe a **matlhano** a a sa kgoneng go bopa Madira.

- V. Ka **Matlhalosi** a a fa tlase tlatsa diphatlha mo dipolelong tse di latelang mme o thale mothalo ka fa tlase ga Letlhalosi le lengwe le le lengwe, gape o be o bolele gore ke la mohuta ofe.

Re setse re ithutile mehuta ya Matlhalosi:

ka moso, sentle, fa godingwana, kwa godimo, bogologolo, monongwaga, thata, kwa thoko.

1. Sefofane se ile mme ga se tlhole se bonala.
2. Ba re re tlaa bolawa ke tlala gonne mabele a sule.
3. Lokwalo ke lo beile
4. Re mmone a ise a thunye tlhogo.
5. Ba re ke bosigo re tlaa bolela
6. Pula e nele e bile megobe e tletse.
7. O tsamae mme o ele dinoga tlhoko.
8. Ka kwano re batla ditswerere, dibodu tsona di ka emela

Thuto ya 9

Go upa masimo

Seboko le dinonyane ke tse dingwe tsa dilo tse di tshwenyang batho thata mo masimong. Batswana ba tle ba di upe gore di seke tsa ba latsa le tlala.

Ha mabele a jewa ke seboko go bidiwa ngaka mme e rome basimane go e batlela tshilwane gore e tle e se upe ka yona. Ha tshilwane e tlišitswe ngaka e a e besa mme e e tlhakanye le ditlhare tsa yona. Batho ba fiwa setlhare se mme ba ye le sona kwa masimong, ba fitlhe ba gotse mollo mo gare ga tshimo le mo matlhakoreng a yona, mme ba tshele setlhare mo go ona, mosi o tlale tshimo. Seboko se upilwe mme tshilwane e tlaa bonana le sona.

Dinonyane, ebong thaga le maeba, ke dira tsa mabele ha a tsetse. Janong go tsewa mankgodi kgotsa segotsane kgotsa pekwa kgotsa ntsu. Le tsona e a re ha di sena go beswa di tlhakangwe le ditlhare tse dingwe mme go upiwe masimo ka tsona. Janong batho ba tlaa bona boikhutso; ba ka itunna kwa gae, mankgodi o tlaa ba letela masimo. Batho ga ba dumelelwe go opa mokgosi mo masimong gonne ba ka upulola mme dinonyane tsa sala di ipusa mo masimong.

I. Leka dipotso tse:

1. Seboko le dinonyane di tshwenya jang mo masimong a rona?
2. Ha batho ba sa upe masimo ba lwantsha dinonyane jang?

3. Ke ka ntlha ya eng ha ngaka e tlhakanya tshilwane le ditlhare tsa yona?
4. Setlhare sa ngaka se tlala tshimo jang?
5. Dinonyane di upiwa ka eng?
6. Ke eng se se ka upulolang masimo?
7. Ka mokgwa wa Sekgowa seboko se lwantshwa jang?
8. Pekwa e tshwenya ka eng mo gae?

II. A morutisi a go tlhalosetse diane tse, mme o di ithute:

1. Setlhare sa mosi ke go o tlogela.
2. Seboko o tsene kae metlheng o bonala?
3. Batho ke bo-ma-ora-o-tuka, wa tima ba a tloga.
4. Ngaka ga e kgolo ga gabo-yona.
5. Mollo o sa oriweng ga o ntshe dipale.
6. Matlhale a ja mong.
7. Se-dikwa ke mpsa-pedi ga se thata.
8. Phumphukhu e e mephuphutho megolo e iphatlha ka diphuka tsa yona.

III. Dira dipolelo ka mafoko a a fa tlase gore kao ya ona e bonagale sentle:

pelo-nolo
pelo-nomi
pelo-telele
pelo-kgale

pelo-mpe.
pelo-khutshwane.
pelo-tshetlha.
pelo-tlhomogi.

IV. „Segotsane ke nonyane e thokwana e e lekanang le leeba mme sejo sa sona se segolo ke nama.”

Mo polelong e e fa godimo re tlhalositse gore segotsane ke nonyane e e **jang**, ra ba ra e **lekanya** le nonyane e nngwe mme ra swetsa ka **sejo** sa sona se segolo.

Le wena dira jalo ka dinonyane tse:

Tlhantlhagane, tshilwane, pekwa, lerubisi, kgaka, kgwale.

V. Tlisa mafoko a a rayang selo se le sengwe le mafoko a, ke gore **Matshwani**:

sefero, phatlho, mokgoro, molaetso, mojalefa, kopelo, swetsa, bina, kopa, robala.

Thuto ya 10

I. Kwala Ngwatlafatso ya Maselo a:

Noka	mosi	podu
tema	segotsane	mosadi
kolobe	setlhare	mmele
tsebe	tlhapi	lorole
mollo	molapo	loleme
		tshimo.

II. Siamisa Madira a a leng ka mo masakaneng gore a simolole ka i-.

1. E rile ha ke thanya ka (fitlhela) ke le kgolegong.
2. Motlhang ke amogelang tuelo ya me ke tlaa (reka) borokgwe.
3. Motho yo mongwe le yo mongwe o tshwanetse go (busa).
4. Ha o upa tshimo o a (fora).
5. Nka seke ka (tshwenya) ka tiro.
6. Se leke go mo tshwara, o tlaa (neela).
7. Basetsana ba tlaa (tlhokomela) sentle.
8. Se (gate) ka ditlhako.

III. Tlisa Matlhaodi a a lebaneng Maselo a. Re go thusitse ka Legokedi:

Legapu la	Ngwana wa
Monna yo	Sediba sa
Letlapa le	Kgomo ya
Kgosi ya	Metsi a

A o lemogile gore Matlhaodi a o a kwadileng ke mafoko a mehuta e mengwe? Ke efe? E re morutisi a go tlhalo-setse taba e.

IV. Tlisa mafelo a mane a Masupi a a lebaneng Maselo a. O seke wa lebala mehuta a mebedi ya Masupi.

Sekao: 1. Motho yo, motho yoo, motho yono, motho yole.

2. Motho su, motho suo, motho suno, motho sule.

Ngaka, Batswana, diboko, setlhare, mollo, tshimo.

V. Lebaganya dikai tse di latelang le dikao (ditlhaloso) tsa tsona:

Go bula ditsebe. — gore a itse se o leng sona.

Go bulela motho mafatlha. — go dira gore a bue.

Go bula matlho. — go tlhalefisa motho.

Go bula motho molomo. — go utlwa o ntse o tsa-maya.

Go bulela motho pelo. — gore o bone sentle.

Go bula motho tlhogo. — go mmolelela tse tsotlhe.

Thuto ya 11

Tshelo

Ga go sele diphologolo le dinonyane fela; batho le bona ba a sela. A re ke re boneng ka mo batho ba selang ka teng.

Selo se segolo se se tshageditseng botshelo jwa batho ke temo. E re ka dinyaga di sa tshwane, go a tle go nne le thobo e kgolo, batho ba bolaye mabele; mme mo dinyageng tse dingwe go we tlala, go ipoelwe fela kwa masimong. E re ka go twe, ga e imelwe ke dinaka e le tsa yona, batho ba emelele ka dinao go ya go selela bana.

Mosadi mongwe le mongwe o tlaa utlwelela kwa go dikileng go letwa mme a ye kwa teng go isa diatla. Fa a fitlha kwa teng o ipega mo mosading mongwe a re, „Madume Mokgatla! Ke tlisitse diatla, bana ba lala le tlala kwa gae.” Fa go kgonega mosadi wa lapa le a gorogetseng mo go lona o tlaa thwala mosadi yoo wa batho, a mo isa kwa masimong go ya go thusa go roba le go photha. Fa go sena go boiwa kwa masimong ba tlaa tlhatswa mosadi yoo a tlileng thaleng diatla ka diroto di se kae gongwe ka dikgetsana, gore bana ba gagwe ba tle ba ore mollo wa mariga.

I. Araba dipotso tse:

1. Ke eng se se tlisang thobo e kgolo?
2. Ke eng se se dirang gore tlala e we?
3. Ba ba ipoetseng fela kwa masimong ba dira eng?
4. Mosadi yo a yang tlaleng o fitlha a re eng?

5. O sela ka go dira eng?
6. Tuelo ya mosadi fa a ile tlaleng ke eng?
7. Mabele a a a setseng o a isa kae?
8. Ke eng se se tshegeditseng botshelo jwa batho?

II. A morutisi a go tlholosetse diane tse fa o sa di itse, mme o di kwale bukaneng, o di ithute:

1. Ga e imelwe ke dinaka e le tsa yona.
2. Tlala e ntshitse noga mosimeng.
3. Mabogo dinku a a thebana.
4. E sa itshelleng e bola kila.
5. Phokobje go tshela yo o dithetsana.
6. Mphe-mphe o a lapisa, motho o kgonwa ke sa gagwe.
7. Tlala e thuba motse.
8. Kwanyana e e se nang mogopodi e ikgopotsa ka go lla.

III. Tlhalosa mafoko a a fa tlase ka dipolelwana:
Sekao sese: **Tlatla** ke seroto se se rwalang mabele.
leselo, sesigo, seroba, seelele, seroto.

IV. Tlatsa dipolelo tse di fa tlase ka mafoko a:
seledu, seditse, ditedu, letshiri, moetse, moriri, maledu, kodu.

1. Kgokong e na le mo molaleng jaka pitse.
2. Monnamogolo wa tse ditelele o ile a re roga.
3. Tawe o ripile sa podi.

4. Fa re ja mmopo re tlosa a ona.
5. Monnamogolo o ipoka dintsi ka sa kgomo.
6. Tau e tshosa ka la yona.
7. Monna o bua ka e kgolo.
8. E rile a feta setlhare bosigo a sosobana

V. Kwala tona ya mafoko a:

Mosadi	Rakgadi	Motlholagadi	Mosadimogolo
kgaitsadi	E namagadi	Mosetsana	Morwadi
E tshetlhana	Lekgarebe	Mohumagadi	Motho
Mmamogolo	Mmangwane	Kgomo	

Thuto ya 12

I. Letlama ke lefoko le le tlamang Ledira le Leselo.

Jaka: Ke rema **ka** selepe.

A mangwe ke a, a gatisitswe ka ditlhaka tse dintsho mo dipolelong:

1. Moruti o batla go bolela **le** rona.
2. Mosimane o lomilwe **ke** noga.
3. Monna o lema **ka** mogoma.
4. O eme **mo** **godimo** **ga** letlapa.
5. Ke mmone a robetse **fa** **thoko** **ga** tsela.
6. Mosimane o disa dikgomo **kwa** nageng.
7. Baeti ba tswa **kwa** **go** Modise.
8. Ba romilwe **kwa** **ga** Gaseitsiwe.

Le wena dirisa Matlama ao mo dipolelong tsa gago.

II. Kwala dipolelo tse ka tatolo:

1. Ke tlaa ba ka bolaya kgogo.
2. Ke tlaa tshabela makgoweng.
3. Ba fitlhetse ke tsamaile.
4. Nkile ka kwala lokwalo.
5. Ke ne ke setse ke gamile dipodi.
6. Ba ne ba santse ba tlaa re apeela.
7. Ba ne ba disa dikgomo tsa borraabo.
8. Re lema tshimo mme re jale peo.

III. Dirisa Mathusi a mo dipolelong:

santse, ise, setse, bile, kile.

IV. „Mosadi o tlaa ya **motseng**.”

Mo polelong e e fa godimo re fetotse **motse** mme la nna **motseng**. Ka go dira jalo re supile **Felo**.

Supa **Felo** ka Maselo a a leng ka mo masakaneng mo dipolelong tse. O tlhokomele a mangwe ga a fetoge:

1. Ba ya (noka).
2. Ba dula mo (moriti).
3. Tsie e mo (bojang).
4. Ba ile (dikgong).
5. Banna ba ya kwa (mosate).
6. Re ya (Tshwane).
7. Ba ile (Makau).
8. Ba tshabela (maphodisa).

V. Lebaganya dikai tse le ditlhaloso tsa tsona:

Go tlhaba mokgosi	— go lebelela motho tha-
ta.
Go tlhabiwa ke ditlhong	— go iketla.
Go tlhabelwa ke letsatsi	— go itsise batho.
Go tlhaba motho ka mafoko	— go fetola ditulo.
Go tlhaba motho ka matlho	— go tshaba matlho a
batho.
Go tlhabiwa ke phefo	— go utlwisa motho bo-
tlôoko.

Thuto ya 13

Mabele-thoro I

Bogologolotala batho ba ne ba sa leme masimo, e bile ba ne ba sa itse dimela tse dintsi tse re di jalang metlheng eno.

Ga twe mabele e ne e le selo sa naga mme a imelela fela le ditlhatshana tse dingwe tsa noka. Dingwao di re bolelela gore mabele a lemogilwe ka mokgwa o: Bogologolotala go ne go na le monna mongwe a na le basadi ba babedi, mongwe a lwala, a okiwa ke mogadikana wa gagwe. Mogadikane yo a re o ya go batlela molwetsi dijo kwa nokeng. E rile a fitlha kwa nokeng a humana lephutse a re ga le jewe, a le kgola mme a le isa gae, a fitlha a le apeela mogadikane.

Mosadi yo o ne a na le lehufa mme a dira jalo a itlhome gore motlhaope molwetsi o tlaa swa, ena a sala le monna a le nosi.

Molwetsi o ile a ipshina ka lephutshe leo. Tsatsi le le latelang mosadi yola a ema madi ha a utlwa molwetsi a re o batla dijo tsela tsa maabane gape. Lephutshe la nama la jewa.

I. Leka go araba dipotso tse:

1. Ke ka ntlha ya eng bogologolotala batho ba ne ba sa leme masimo jaka rona?
2. Ke ka ntlha ya eng dimela di ne di imelela mo khwiting, e seng kwa dithoteng?
3. Molwetsi o ne a okiwa ke mang?
4. Mosadi o bone eng kwa nokeng?

5. Lehufa le batlile go bolaya motho jang?
6. Se se monate e ne e le eng?
7. Mogadikane o ne a gakgamatswa ke eng?
8. Lehufa le thusitse batho bao jang?

II. „Ke na le **lehufa** ha ke kgatlhwa ke selo sa yo mongwe.”
Tlatsa dipolelo tse di latelang:

1. Ke na le **letlhoo** ha ke
2. Ke tlaa be ke na le **lerato** ha
3. Kgosi e na le **botho** ha
4. Mosimane o na le **lenyatso** ha
5. Ngwana o na le **lotlo** ha
6. Motho o na le **maitseo** ha
7. Ngwana o na le **boikokobetso** ha
8. Motho o na le **boikgantsho** ha

III. Tlatsa ka **Matlhaodi** a a dumallanang le Maselo á.
O seke wa dirisa **-golo**. O seke wa fetola Magokedi:

Mogadikana yo	Lephutshe le le
Dimela tse	Molwetsi yo o
Noka e	Ditaba tse di
Mokgwa o	Mabele a
Dijo tse	Mosimane yo

IV. Tlatsa dipolelo tse ka go latela sekao se se filweng:
Bana ba ya **sekolong**.

Magodu a iswa
Balwetsi ba iswa

Molato o iswa
Dikgomo di ya
Bogobe bo iswa

V. Mafoko a a fa tlase a lebane diatla, a dirise mo dipolelong:

go khuparela, go khuporolla, go atlarela, go opa,
go phaila, go atlaretsa, go phutha, go iphotlha.

Thuto ya 14

I. Kwala Madira a a leng ka mo masakaneng ka tshwanelo ya ona:

1. Rre o re (lema) tshimo gore re tle re seke ra (bolaya) ke tlala.
2. Mosadi o (sela) bana ba gagwe dijo.
3. Lephutshe le (ja) ke batho.
4. O (apaa) molwetsi dijo.
5. Ke (fitlha) ba (nteta) kwa gae.
6. Ba (utswa) ke magodu madi.
7. Banna ba ne ba (lwa) dinama tsa kgomo e e (tlhaba) baeng ba ba (tswa) Tshwane.
8. Ngwana o (lela) mmaagwe.

II. Tlosa mafoko a mantsho mo dipolelong tse di fa tlase mme, boemong ba ona, o tsenye a:

tlhabeletsa, lekola, tlhoro, matsetseleko, leiso, disa, ntsalaagwe, bohutsana.

1. O rekile kae **kuane** e?
2. Diako o **simolola** dipina ha re opela.
3. Ba mo **dillong** ka gonne ba swetswe ke rraabo.
4. Mosadi o ile go **tlhola** tshimo ya gagwe.
5. Mosimane o **tlhokomela** dikgomo tsa ga rraagwe.
6. Mosadi o beile pitsa mo **mollong**.
7. **Ngwana wa malomaagwe** o tlile.
8. O dira tiro ya gagwe ka **botswerere**.

III. Ga twe: Go tloga le go boa.

Tlatsa fa ge:

1. Go fokotsa le go
2. Go nepa le go
3. Go tlhoana le go
4. Go kgatlhana le go
5. Go ikokobetsa le go
6. Go botsa le go
7. Go galefa le go
8. Go hutsafala le go

IV. Tlisa Maselo a a tlogetsweng:

1. Go tlwaetsa	5. Go kopa sego sa
2. Go ruta	6. Go bolotsa
3. Go ngatha	7. Go thuba
4. Go ntsha	8. Go opiwa ke

V. Tlhalosa gore dikai tse di kaya eng?

1. Go tlhoka tsebe.	5. Go adima ditsebe.
2. Go tlhwaa tsebe.	6. Go nna ka ditsebe.
3. Go isa tsebe.	7. Go ithiba ditsebe.
4. Go loma tsebe.	8. Go tshwara ka ditsebe.

Thuto ya 15

Mabele-thoro II

Mosadi yola wa lehufa o bone gore mogadikane o namile a nna botoka ka go ja lephutshe lela a mo fileng lona. A re, „Ija! motho yola o a fola!” A ya nokeng gape mme a fitlha a kgola maraka, a apeela molwetsi yo o shinneng ka ona.

Ge a bona gore maraka le ona ga a bolaye motho, a boela gape mme a fitlha a roba mabele. Ge a fitlha kwa gae a sila mabele ao sentle ka lwala, a a apaya mme a jesa molwetsi. Nnyaa, molwetsi a nama a fola!

Janong bagadikana ba ya kwa nokeng mmogo mme ba humana lebelebele, nngoba, ditloo, dinawa le tse dingwe. Ge batho ba bona dilo tse ba ba botsa gore ba di tsere kae mme ba bolelelwa gore di tswa kwa nokeng. Batho ba botlhe ba nama ba bollela kwa nokeng ba fitlha ba ikgolela mme ba isa gae, ba apaya, ba ja.

Morago batho ba simolola go kgatha thite mme ba jala dilo tseo.

I. Tlisa dikarabo tsa dipotso tse:

1. Mosadi wa lehufa o paletswe ke eng?
2. Mosadi yoo o iphorile jang ka maraka?
3. Sa bofelo se se fodisitseng molwetsi e ne e le eng?
4. Batho ba bangwe ba isitswe ke eng kwa nokeng?
5. Pele ga tiro ya mosadi yo, go ne go lemiwa jang?

6. Ge ba ne ba ise ba lemoge dilo tse batho ba ne ba tshela ka eng?
7. Mogadikana ke eng?

II. Tlhalosa diane tse mme o di ithute:

1. Tsa etwa ke e namagadi pele di wela ka lengope.
2. Se bone thola borethe teng ga yona go a baba.
3. Pala-gabedi e sita pala-gangwe.
4. Go ttholwa ga se go lema dinaka.
5. Kgori o bona lee, lorapo ga a le bone.
6. Se-ila kgaka se-nwa moro.
7. Tlou e ithopha metlhala e le nosi, e na le bana mafaratlhatlha.
8. Meno a masweu polaya-e-tshega.

III. Mafoko a a lebane mabele-thoro. Tlatsa dipolelo tse di fa tlase ka ona:

roba, photha, thothela, ting, difala, hupa, tsala, bodule, olosa, moroko, mmoko, dikgetse, setla.

1. Ge mabele a re itse gore a tlaa tloga a
2. Ge mabele a re simolola go
3. Re bolawa ke wa mabele ge re le ge re a ka leselo.
4. Ge re feditse re olela mabele ka mme re a kwa gae, re a tlatse
5. Basadi ba mabele mme ba apeye bogobe ba

IV. Tlhopha Maselo a otlhe mo temaneng e re e buisitseng mme o kwale **Ngotlo** ya ona.

V. Dirisa mafoko a a fa tlase mo dipolelong go tlisa kao ya ona sentle. Ke mafoko a a lebaneng mabele-thoro: ting, motshe, kika, lehudu, diako, ditlhaka, lwala, setla, fefera, tlhobola.

Thuto ya 16

I. Ela dipotso tse tlhoko:

1. Ba re ba tlaa re fa **eng**?
2. Rre a re re tlaa tlhaba kgomo **e**fe?
3. Motho yola ke **mang**?

Dipotso di botswa ka **eng, efe, mang, j.j.**

Mafoko a mangwe a a botsang ke a. Kwala dipotso tsa gago ka ona:

kae, ofe, leng, jang, sefe, bokae, dife, lefe, bafe, mekae.

II. Dira Matlhaodi ka Madira a a leng ka mo masakaneng:

1. Mosadi yo a (okiwa) ke yo a (lwala).
2. Kolo e e (thotha) mabele ke e e (tiile).
3. Monna yo o (robile) ke yo o (lemile).
4. Mabele a a (sila) a phala a a (setla).
5. Monna yo o (tlotliwa) ke batho ke yo a (itlotla).

III. Fetola dipolelo tse ka tsela ya **Tirwa**:

1. Mogadikane o bone maraka a a melang mo nokeng.
2. Batho ba fitlhetse dimela tsotlhe tse di jewang.
3. Ba ile ba isa dilo tseo gae.
4. Batho ba simolola go lema masimo.
5. Lephutshe le thatafaditse molwetsi.
6. Mosadi o kgola legapu mo tshimong.

IV. Tlatsa diphatlha ka mafoko a:

peo, setla, fola, opa, sila, kotela, thula, lepeletse.

1. Basadi ba momela.
2. Basetsana ba ting.
3. Molemi o jala
4. Batho ba mabele.
5. Mothudi o koloi.
6. Pelo ya gagwe e
7. Tlhogo ya gagwe e a
8. Mogami o namane.

V. Dirisa mafoko a gago boemong jwa dikai tse dintsho mo dipolelong tse:

1. Ngwana yo o **fetwa ke loleme.**
 2. Mosadi yola o **akga loleme.**
 3. Mosimane yo o **na le loleme lo lotelele.**
 4. Monna o **na le loleme lo lo borethe.**
 5. Ngwana yo o **loleme** ga a ikanngwe ke ope.
 6. E rile ba mmotsa a **tlhoka molomo.**
 7. Monnamogolo o **bolawa ke naga** gonne o batla dikgomo.
 8. E rile a re bona a **tsena ka lenga la seloko.**
-

Thuto ya 17

Mabele a a kotulwa

Batswana ba jala mabele a mehutahuta. A mangwe ke a masweu a a bidiwang **mmatshwaane**. A mangwe ke a mahibidu a a bidiwang **mohibitswane**. Mangwe a mannye thata. Ona a bidiwa **lebelebele**.

Ha mabele a bodule batho ba simolola tiro e tonna ya go kotula. Ba roba diako tsa mabele mme ba a lokele ka mo serotong gongwe ba a beye mo letateng la kgomo. Ha ba tladitse ba a rwalela kwa seboaneng mme ba fitlhe ba a tthatlaganye sentle mo godimo ga serala. Ba dira jalo go fitlhela ba be ba fetsa tshimo yotlhe. Seboana sa mabele se direlwa mo gare ga tshimo, se ageletswe ka matlhaku gore diruiwa di seke tsa ja mabele. Serala sona se agiwa ka mo seboaneng.

I. Araba dipotso tse:

1. Mabele a kotulwa leng?
2. Lebelebele le farologane jang le mabele a mangwe?
3. Bakotudi ba kotulela mo go eng?
4. Mabele a iswa kae ha go ntse go kotulwa?
5. Seboana se agelwa kae?
6. Mabele a tthatlagangwa mo go eng?
7. Ke ka ntlha ya eng seboana se ageletswa ka matlhaku?
8. Ka mo gare ga seboana go agiwa eng?

II. Mo boemeong jwa Letlhaodi re ka dirisa polelwana.
 Nka re: Mabele a **makhutshwane**.
 Ka ba ka re: Mabele a **a sa goleleng kwa godimo**.
 Mo polelong ya ntlha go na le Letlhaodi.
 Mo polelong ya bobedi go na le polelwana e e rayang
 selo se le sengwe le Letlhaodi leo:
 Janong dira dipolelwana tse di ntseng jalo boemong jwa
Matlhaodi a:

1. Mabele a **matelele**.
2. Setlhare se **sekhutshwane**.
3. Mabele a **matala**.
4. Mabele a **mannye**.
5. Mosimane yo **mosesane**.
6. Setlhako se **sefsa**.
7. Tshimo e **tala**.
8. Kgomo e **thamagana**.

III. Dirisa mafoko a mo dipolelong. Ke mafoko a a lebaneng
 tlhogo:

1. Go opiwa ke tlhogo.
2. Go nna tlhogo e thata.
3. Go ota tlhogo.
4. Go latsa tlhogo.
5. Go tlisa tlhogo gae.
6. Go ja tlhogo.
7. Go rwala diatla tlhogong.
8. Go nna le tlhogo e e boleta.

IV. „Seroto se tletse mabele.” Tlatsa tse ge:

1. Pitsa e tletse
2. Phafana e tletse
3. Sego se tletse
4. Kgamelo e tletse
5. Sesigo se tletse
6. Sekgwama se tletse
7. Lesaka le tletse
8. Sediba se tletse

V. Tlisa Madira a a tswang mo mafokong a:

Sefofu,	ntsho,
botlhale,	bogale,
ntsi,	setlha,
lesego,	boleo,
segole,	motsofe.

Thuto ya 18

- I. Mo puong go na le mafoko a a kopanyang Maselo kgotse dipolelo tse pedi. Ka gonne tiro ya ona ke go kopanya re a bitsa Makopanyi. A mangwe ke a:

Le: Monna le mosadi ba kotula mabele.
Mapule le mmaagwe ba ile masimong.

Mme: Mosadi o olosa mabele **mme** monna o roka dikgetse.
Ke dirile ka bonako **mme** ka fetsa tiro ya me.

Fela: Re mo gaketse **fela** ga a na tsebe.
Ga ke na madi **fela** ke tlaa tsamaya.
Ela dipolelo tse di fa godimo tlhoko.

- II. Mafoko a a latelang ke Makopanyi. Dirisa lengwe le lengwe mo dipolelong tse pedi:
ha, ka gonne, kgotsa, le fa go ntse jalo, motlhaope.

- III. Kwala dipolelo tse gape, mme e re boemong jwa mafoko a mantsho o kwale le le lengwe fela:

1. Modise o ruletse ntlo ka **mokgwa o o kgatlang mang le mang.**
2. Ba timetsa dikgomo ka **letsatsi le lengwe le le lengwe.**
3. Re tlaa tlhatlhela dikgomo **ge letsatsi le diketse.**

4. Monna o ba beditse **ka mokgwa o o tshabegang.**
5. Dikgomo di bolola **letsatsi le ise le tlhabe.**
6. Re tlaa ja bogobe **re le babotlhe.**
7. Pula e nele **re ise re ipaakanye.**
8. Ba tswa kwa **re ka sekeng ra fitlha.**

Mafoko a o a kwadileng ke a karolo efe ya puo?

IV. Tsenya mafoko a mo diphatlheng tsa dipolelo tse di fa tlase:

sega, tshetshetha, tsoma, suga, poma, golola, oka, rafa.

1. Monna o letlalo go dira dikgole.
2. Re nama go dira digwapa.
3. Mosadi o molwetsi.
4. Banna ba diphologolo.
5. Basadi ba bojang ba go rulela ntlo.
6. Monna o ditedu tsa gagwe.
7. Basimane ba dinotshe.
8. Banna ba nku e e tlhabilweng.

V. Dirisa dikai tse mo dipolelong tsa gago:

go ja monate.	go jewa ke bodutu.
go jela ganong.	go ja di-sa-weleng.
go jana ka meno.	go ja boroko.

Sekao sese:

E rile a sena go tsamaya ba sala ba **mo ja direthe.**

Thuto ya 19

Go fola Mabele

Ha mabele a sena go kotulwa go simololwa tiro ya go photha. Ke tiro ya basadi. Mabele a folwa ka sefelo, mme go ntshiwa dithoro tsa mabele mo diakong. Tse di salang ke metlhose.

Ha ba tlositse metlhose mo mabeleng go sala mmoko mme ona o kgaogangwa le mabele ka go olosa. Ha phefo e foka go tsewa leselo mme go olelwe mabele a a santseng a tlhakane le mmoko ka lona, le tsholetswe kwa godimo ga tlhogo mme go olosiwe. Phefo e tsaya mmoko go sale mabele.

Mabele a isiwa gae mme a fitlhe a tshelwe mo difaleng mme go tshelwe molora gore tshupa e seke ya a senya. A mangwe a bolokelwa mo disigong tseo gantsi di epelwang ka mo lesakeng mme go khupetswe ka mosutele, dikgomo di ihtoballe mo godimo ga tsona. Mabele a sesigo sa lesaka a bolokega sentle mme ting ya ona e usa pelo.

I. Tlisa dikarabo tsa dipotso tse:

1. Tiro ya go photha ke ya bomang?
2. Sefolo ke eng? Se dira eng?
3. Ha go folwa mabele a tswa dikarolo tse tharo. Ke tse dife?
4. Phefo e thusa jang mo go foleng?
5. Mabele a bolokelwa mo dipolokelong tse pedi. Ke tse dife?

6. Tshupa ke eng? E lwantshwa ka eng?
7. Sesigo se bolokwa jang mo lesakeng?
8. Tiro ya leselo ke eng?

II. Tlhalosa diane tse:

1. Kgomo e tshwarwa ka dinaka, motho o tshwarwa ka mafoko.
2. Mmoko ga o bolae.
3. Moila-mmoko o lala le tlala.
4. Mabele a bonwa ka diako.
5. Disigo tsa mabele ga di lekane.
6. Lapa le le se nang mabele le a thubega.
7. Moapaya-bodila o a ikapeela.
8. Seepa-mosima o a ikepela.

III. Kwala Matshwani a mafoko a:

go fola,	go epa,	go thaba.
go tlama,	go siana,	go boloka.
go kgama,	go dula,	go fa.
go olela,	go khurumela,	go tlotla.

- IV. Dirisa lengwe le lengwe la mafoko a mo dipolelong tse pedi go supa dikao tsa ona tse pedi:
nama, mabele, mmoko, tlhaka, fitlha.

- V. Ntsha Maselo a otlhe mo temaneng e re e buisitseng mme o kwale Ngwatlafatso ya ona:

Sekao sese: Mabele — mabejana.
Basadi — j.j.

Thuto ya 20

I. Makopanyi a mangwe sia. Kopanya dipolelo tse di latelang ka ona:

mme, ntswa, le fa go ntse jalo, ha, motlhang, ebile.

1. O tlaa tsamaya ba mo letlellang.
2. Ba mo otlile o a lela.
3. Ke rata go tsamaya ga ke na madi.
4. Ba boletse nae a gana go ba fetola.
5. O rata dijo a le botswa.
6. Re ba bone ba utswa magapu.

II. Dirisa Madira a a fa tlase mo dipolelong jaka Mathusi: tloga, itse, tlhola, batla, feta, nna.

Thala mothalo ka fa tlase ga Lethusi lengwe le lengwe.

III. Kwala Madira a a mo masakaneng ka mokgwa o o tshwanetseng:

1. Re (bula) dikgomo mme di (gana) ka mo lesakeng.
2. Ditaba tse o di (bolela) ga di (utlwa).
3. Re (ipoloka) mabele gore re tle re (thusa) ka ona selemo.
4. Rre o tlaa go (kgwatha) ha o (wa) kota eo.
5. Re (tlala) sesigo mme re se (epa) mosima ka mo lesakeng.
6. Mabele a (photha) mo segotlong mme a (olosa) ka leselo.

IV. Tlatsa diphatlha ka mafoko a:

loma tsebe, seba, tlhadia, olosa, bina, kgala.

1. Mosadi o pitsa e e mo isong.
2. Bakwena ba kweni.
3. Ga ba mo rate gonne o ne a ba
4. Ha pula e sa ne didiba di a
5. Ke go mme o seke wa rothisa mmutla madi.
6. Mosadi o mabele ha phefo e foka.

V. Dirisa dikai tse di latelang mo dipolelong:

Go robala ka leitlho le le lengwe.

Go robala le dikgogo.

Go robala boroko ba loso.

Go robatsa badimo.

Go robatsa motho.

Go robatsa mahutsana.

Sekao sese: Kube o **robala ka letlhakore** ka gonne o a buifa.

Thuto ya 21

Tshima

Batswana ba apaya mehuta e le mentsi ya magobe ka mabele. Bo bo itsegang thata, bo e bileng e le sejo se segolo, ke ting. A mangwe ke logala le tshima.

Fa go apewa tshima go tlhobolwa mabele mme a feferwe go ntshiwe moroko. Go tshatlewa pitsa mme e re fa e bela go tshelwe mabele a a tlhobotsweng a le mantsi mme go nne go huduiwe go tsamaya a tlhakana. Jaanong go a khurumelwa gore tshima e butswa. Ge e budule e sala e le thata. Go fedile, jaanong tshima e a tsholwa.

Tshima e monate tota mme ga go motho yo a sa e rateng. Tshima e e apeilweng ka mafsi e gaisa ting ka monate. Le fa go ntse jalo tshima ga e apewe ka metlha.

Tshima e ntse e bidiwa mosutlhane, mme ga e batle sešabo fa e se mafsi fela.

I. Leka go araba dipotso tse:

1. Sejo se segolo sa Batswana ke ting. Sa Makgoa ke eng? Sa Ma-India ke eng?
2. Leina le lengwe la tshima ke lefe?
3. Tshima e apewa jang?
4. Kwala maina a matlhano a mehuta ya dišabo.
5. Mabele a silwa ka eng le eng?
6. Mabele a setlwa ka eng le eng?
7. Fa tshima e sa apewe ka metsi e apewa ka eng?
8. Mosutlhane o šabiwa ka eng?

II. Tlhalosa diane tse mme o di ithute:

1. Mabele, mabelega-batho.
2. Mong-gae tloga, mong-gae sala.
3. Motloga gabo ga a laele.
4. Jwa pitse ke jo bo mo mpeng.
5. Tsa bana ba mpa ga di tsenwe.
6. Legodu le rolwa merwalo.
7. Kgomo go tsoswa e e itsosang.
8. Basimane ba tsentse kgadi monwana.

III. Madila ke mafsi a a bodila. Janong tlhalosa a:

- Makuka ke mafsi
- Kgatsele ke mafsi
- Mafsi a a themileng ke
- Mekgato ke mafsi
- Morokotso ke mafsi

IV. Dirisa mafoko a mo dipolelong:

utlwa, utlwana, utlwela, utlwisa, ikutlwa, utlwagala,
utlwala, utlwega, utlwelela, utlwatsa.

V. Kwala maina,

- (a) A Matlhano a e leng maina a dibatana.
- (b) A matlhano a e leng maina a diphologolo.
- (c) A matlhano a e leng maina a dinong.
- (d) A matlhano a e leng maina a digagabi.

Thuto ya 22

I. Tlatsa diphatlha mo dipolelong tse di fa tlase ka mafoko a:

nna, wena, rona, bona, ena, lona.

1. Ga twe ba bagolo ba tlaa ya tshiping mme bana re tlaa sala re apeile.
2. Ke ba boletse gore ke lo lesitseng dinamane tsa anya.
3. Itaeng ga a teng fano, ba ile le kwa toropong.
4. Lwa re maphodisa a batlile go ? Ga go jalo; ga ke a dira sepe.
5. Rraago a re o sale fa mme ba tlaa go nametsa fa ba boa.
6. Bo-Diale ba latlhile dijo tsa , o ka re ba kgotshe.

Fa kgomo e le e tona ra re ke e **ntsho**.

Fa e le e namagadi ra re ke e **swana**.

Jaanong tlatsa tse:

1. E tona ke e tshweu, e namagadi ke e
2. E tona ke e khunou, e namagadi ke e
3. E tona ke e nkgwe, e namagadi ke e
4. E tona ke e thamaga, e namagadi ke e
5. E tona ke e tilodi, e namagadi ke e
6. E tona ke e phatshwa, e namagadi ke e

Tlisa mebala ya gago e mene.

III. Tlisa Lesalela-tola, Ledirisi, Ledirwa, Legokedi a a lebaneng mafoko a, Bongwe le Bontsi.

mothudi, more, legodu, borekhu, sejo, kgosi.

Sekao se-se: **Lesalelatota. Ledirisi. Ledirwa. Legokedi.**

<i>B</i>	Moruti:	ena	o	mo	yo.
	Baruti:	bona	ba	ba	ba.

IV. Ntsha Maselo a otlhe a a leng mo temaneng ya 21 mme o kwale Bongwe le Bontsi ba ona, o be o bolele gore ke a Ditlhopha dife tsa Maina.

Sekao: Bogobe — Magobe: Setlhopha sa **Bo- Ma-**

V. Dirisa dikai tse boemong jwa mafoko a mantsho:

go se nosane metsi; go ntshana seinong; go gatisa mala; go itaya se folletse; go diga makgwafo.

1. Re jele dijonyana fela go **tlosa tlala go se nnye.**
2. O ne a galefile thata, mme rre a mo raya a re a **seke a galefa thata.**
3. Dikeledi le Ketlhoilwe ga ba **ratane.**
4. O ne a leka go dira gore a fumane madi mme a **palelwa.**
5. Basetsana bale ba **ratana fa e bileng ba bolelelana diphiri tsa bona.**

Ge go tlhabiwa kgomo I

Dikgomo tse di leng ka mo lesakeng la monna ga se tsa gagwe tse tsotlhe. Ke tsa gagwe ka gonne lesaka e le la gagwe. Tse dingwe ke tse a di tshwaetseng bana ba gagwe. Ngwana yo mongwe le yo mongwe o na le letshwao la gagwe le a le filweng ke rraagwe. Le ge bana ba itse gore ba na le dikgomo ka mo lesakeng ga ba na thata epe mo go tsona; e ntse e le tsa ga rraabo go fitlhela ba bo ba tswa mo lapeng la ga rraabo, ba ikagela a bona malapa le masaka.

Mo Batswaneng kgomo ga e tlhabiwe-tlhabiwe fela; E tlhabelwa meletlo e megolo. Monna o buisana le mosadi mme ge ba utlwane ba itsisa magagabobone gore kgomo e a tlhabiwa. Banna ba gabo ba tlaa itumela ka gonne ba ya go ja sebetse, ba bo ba fumana magopelo ao ba tlaang go a isa malapeng a bona.

Ge banna ba phuthegile, kgomo e bofelelwa mo setlhareng mme monna mongwe a e tlhabe ka lerumo gongwe a e reme ka selepe mo motlhabetsaneng, e wele fa fatshe, e swe. Janong madira a e wela godimo ka dithipa, ba e bua. Ge e fedile e ntshiwa magopelo mme dinama di kgwagetswe mo setlhareng. Morago kgomo ela e abiwa le malapa ka ditho tse di a lebaneng.

I. Leka dipotso tse:

1. Le ge monna a tshwaetse bana dikgomo, ke tsa gagwe. Go tewa eng ge go tualo?

2. Bana ba nna le thata mo dikgomong tse ba di tshwaetsweng leng?
3. Ge monna a batla go tlhaba kgomo o dumalana le mang?
4. Magopelo ke eng?
5. Kgomo e tlhabiwa jang?
6. Go tshwaela bana ke go re eng?
7. Go aba kgomo ke go re eng?
8. Setlhana se abelwa mang?

II. Tlhalosa diane tse mme o di kwale mo bukaneng ya gago, o di ithute:

1. Kgomo ga e bolawe ka lerumo le le lengwe.
2. Mong-thipa re ja nae, re lebala mmesi.
3. Mogama kgomo ya mafisa o gama a kotame.
4. Kgomo e e fulang ga e tshwarwe molomo.
5. Kgomo mogobeng e wetswa ke namane.
6. Khumo le lehuma di lala mmogo.
7. Ngwana wa dikgomo o tswa natso.
8. Kgomo modimo o o nko e metsi.

III. Batswana ba atisa go thusana mo ditirong tsa bona. Ge go na le tiro e kgolo go laletswa **letsema**. Jaka ge go laletswa letsema la go tlhagola tshimo. Tlisa ditiro tse di ntseng jalo tse di ka laleletswang letsema. Kwala di le tlhano.

IV. Dirisa mafoko a mo dipolelong:

sebeta, mogodu, motlhabetsane, seabe, bobete, mo-
swang.

V. Kwala kgang ya temana e re e buisitseng ka bokhu-
tshwane jwa methalo e metlhano fela.

Thuto ya 24

I. Tlatsa diphatlha ka mafoko a:

gagwe, wetsho, betsho, gaeno, tsabo, eno, etsho, gabo, gagwe, tsetsho, weno, gago.

1. Dinku di tlhakane le tsa ga mme re tlaa di disa mmogo.
2. Batho ba ile motseng
3. Morwadi wa o tserwe ga
4. Ngwana o rata dikgomo tsa
5. Kwa ga go na baloi jaka kwa ga
6. Dikgomo di jele mabele a

II. Dirisa mafoko a mo dipolelong tse di latelang mo go tshwanetseng:

tlhotlhomisa, tlhotlhomela, tlhatlhamolola, tlhatlagana, tlhatlamana, tlhatlaganya, tlhodumela, thathasela, tlhotlhora, tlhotlhoma.

1. O tsere dibuka mme a di mo tafoleng.
2. O nelwe ke pula e bile o a
3. Ke a gore ke kgole maungo a a kwa godimo.
4. Bana ba ba a
5. O ne a le noka a batla fa a ka tshelang teng.

6. Ke bone legodu le ka mo ntlong.
7. Ba wetse gong mme ba fa fatshe.
8. Re magapu go bona le le buduleng.
9. Phefo e matlhare a ditlhare.
10. Mosadi o mose o a o rokileng.

III. Ka go dirisa mafoko a mo dipolelong bontsha pharologanyo ya ona:

go na,	go itse,	go amoga,	go etsa.
go nna,	go itsa,	go amogela,	go dira.

IV. Kwala dipolelo tse ka Phetso:

1. Dikgomo tse di leng mo lesakeng la monna ga se tsa gagwe tse tsotlhe.
2. Monna o tlhaba kgomo e a e bontshwang.
3. Magopelo ke a ba ba thusang.
4. Nama ya kgomo e a gololwa.
5. Banna ba sega sebete mme ba se bese.

V. Kwala dikai tse di lebaneng le mafoko a:

Go bua maaka.	Go batla mosadi.
Go tlhoka dijo.	Go se itse se o ka se bolelang.
Go tsamaya thata.	Go gakgamala.

Ha go tlhabiwa kgomo II

Ha banna ba feditse go bua kgomo ba e kgaoganya ka ditho. Pele go ntshiwa matsogo le dirope mme e re di ise di kgwagetswe mo setlhareng gore di gwame go ntshiwe magopelo mo go tsona. Jaanong kgomo e a phungwa, go ntshiwe mogodu, mala, matshwafo le dibete. Mogodu le ona o a phungwa mme moswang o tshololelwe fa thoko.

Jaanong kgomo ela e tsenelelwa ka selepe, e a kgekgethwa mme e kgwagetswe mo setlhareng. Letlalo le bapolwa fa fatshe gore le gwame. Mongwe le mongwe wa babui o tsaya a gagwe magopelo, a a tlhomele mo thobaneng mme a isetse bana kwa gae.

Morago monna le mosadi ba nnela dinama tsela fatshe, ba di golola digwapa mme ba di kgwagetse mo setlhareng gore di gwame. Kana segwapa ga se monate ke tlang lo utlwe, bogolo jang ha se besitswe. Ha monna a hupile phafana, legano la gagwe le le botlha, o batla segwapa se se tlopetsweng letswai.

I. Leka dipotso tse:

1. Ditho tsa ntlha tse di ntshiwang ha kgomo e sena go buiwa ke tse dife?
2. Ditho di kgwageletswa eng mo setlhareng?
3. Ha kgomo e phuntswe go ntshiwa eng?
4. Moswang ke eng?

5. Magopelo ke eng?
6. Tlhogo e jewa ke mang?
7. Ditlhako di jewa ke mang?
8. Ha monna a hupile phafana o batla go ja eng?

II. Tlhalosa diane tse, mme o di kwale mo bukaneng, o di ithute:

1. Tsie e fofa ka moswang.
2. Ngwana wa dikgomo ithute molodi, o gopole motlha malata a tsamayang.
3. Go lemala ga namane ke go lala le mmaayo.
4. Kgomo ga e na maswe.
5. Kgomo ga e latswe namane e sele.
6. Motho ga a direlwe e se nama.

III. Tlatsa diphatlha ka mafoko a:

suga, phafana, letata, segwapa, moswang, seditse magopelo, dikgole.

1. Babui ba kgomo ba ya gae ba rwele
2. Monnamogolo o ipoka dintsi ka
3. Ha monna a hupile o batla go ja
4. Banna ba letlalo go dira
5. Ba phunya mogodu mme go tswe
6. Letlalo le dira le le aparwang bosigo.

IV. Elatlhoko gore Ledia mo polelong e e latelang le bopilwe jang:

Re tlaa ba **ngathela** bogobe.

Jaanong dira dipolelo ka mafoko a a latelang ka mokgwa o o ntseng jalo:

sega, apaya, kgwagetsa, ntsha, tsaya, sala, isa, phunya.

V. Kwala kgang e e buiwang mo temaneng e re e buisitseng ka dipolelo tse tlhano fela, jaka ha re dirile maloba.

Thuto ya 26

I. Dirisa mafoko a mo dipolelong:

morago ga,	ka mo gare ga,
pele ga,	fa thoko ga,
ka kwano ga,	gaufi le,
godimo ga,	kgakala le,
kwa tlase ga.	go lebana le.

II. Ga twe: Motho **mang le mang** a ka tla moletlong.

Dirisa mafoko a mo dipolelong tse di ntseng jalo:

ofe le ofe.	yo mongwe le yo mongwe.
kae le kae.	sese le se sese.
gongwe le gongwe.	le lengwe le le lengwe.
leng le leng.	jo bongwe le jo bongwe.

III. Dipolelo tse di latelang ke diphetolo tsa dipotso. Kwala potso e e lebaneng phetolo e nngwe le e nngwe:

1. Nyaa, ke tsogile.
2. Ke tlala fela.
3. Le bona ba teng.
4. Nyaa, rre kajeno nka re o botoka.
5. Mme o santse a le bokoa.
6. Ga go sepe, a bolailwe ke letsatsi.
7. Pula ga e a na ka tshwanelo.
8. E-e, metsi a sa le teng mo sedibeng.

IV. Feleletsa dipolelo tse di fa tlase ka mafoko a:

tu! felele! bilo! thobu! kwidi! nowe! tshiri-tshiri! ta!
parapara! ngoo!

1. Ba feditse dijo, ba di re !
2. Kgomo e wetse ka mo bodibeng, ya re !
3. Letsatsi le fisa le re !
4. Mpsa e meditse nama, ya e re !
5. Ba tsene ba botlhe, ba re !
6. O ne a siana, a re !
7. Ke bone tlhapi e re ! mo bodibeng.
8. O wetse ka mo metsing, a ba a re !
9. Go ne go se na ope, go rile !
10. Ba ne ba didimetse, ba rile !

V. Tlisa mafoko a gago boemong jwa dikai tse dintsho mo dipolelong tse:

1. Banna ba **ntse khuduthamaga** mme tse ba di buang ke **dikhupa-marama**.
2. Ba mmiditse mme a **supa letsatsi**.
3. Basadi bale ba **supana ka menwana**, ba rata go lwa.
4. Nyaa, **o a bolela**, le nna ke mmone a utswa.
5. Batho ba ga ba **tseelane molelo**.
6. Ga a bui sepe, o go **jesa dijo tsa ditoro**

Fa go tlhabiwa kgomo III

Kgomo ke selo se segolo mo merafeng ya Batswana fa ba bileng ba e bitsa „Modimo o o nko e metsi.” Batswana ba ikantse kgomo bogolo bogolo.

Fa motho a tlhokafetse ga a kake a fitlhwa fela madi a kgomo a sa tshologa. Kgomo e e tlhabelwang moswi ga twe ke kgomo ya mogoga. Bogologolotala moswi o ne a phuthwa ke letlalo la kgomo le santse le le madi mme a fitlhwe ka lona, e nne yona phate ya gagwe.

Dinama tsa kgomo e di jewa ke batho ba botlhe ba ba tlileng go lelela moswi, mme ga twe go jewa maswe a moswi. Ka ntlha eo, kgomo e e ntse e bidiwa kgomo ya maswe.

Go batlega ngaka gore e tshware dinama tsa kgomo ya maswe le moswang wa yona gore batho ba ba bosula ba tle ba seke ba tsaya sengwe sa tsona mme ba fetsa lapa la batho! Ngaka e tshwanetse ya tlhakanya ditlhare tsa yona le madi le moswang mme ya foka lapa go le tiisa.

I. Tlisa dikarabo tsa dipotso tse:

1. Batswana ba ikantse eng?
2. Kgomo e e tlhabelwang moswi e bidiwa eng?
3. Tiro ya letlalo ke eng?
4. Ke ka ntlha ya eng ngaka e tshwara dinama?
5. Batswana ba bitsa kgomo eng?
6. Batho ba ba bosula ba ka dira eng?
7. Phate ya moswi e dirwa ka eng?
8. Dinama tsa maswe di jewa ke mang?

II. Tlhalosa diane tse mme o di ithute:

1. Kgomo ga e ke e nnyela boloko botlhe.
2. Kgomo ga e tlhabe mong wa yona.
3. Mmatla-kgomo kolomela o etse mfata sediba.
4. Ngaka ga e ikalafe.
5. Ngaka ga e bakwe ga gabo yona.
6. Batho ke dintsi ba okwa ke dijo.
7. Mojamorago o bonwa ke dimpsa.
8. A ngwedi o a tle a tshege letsatsi a re, „O mosweu?”

III. Tlatsa diphatlha ka mafoko a:

moswi, tshwara, fitlhwa, tlhokafetse, tsholola, bosula.

1. Ngwana wa gagwe ga a yo, o
2. Batho ba ba ba ka fetsa lapa la batho.
3. Ngaka e lapa.
4. Batho ba ja maswe a
5. Fa motho a sule o ka letlalo.
6. Re tshwanetse ra madi a kgomo.

IV. Ga twe: Ga a nwe, o a tshela.

Jaanong feleletsa dipolelo tse ka mokgwa o:

1. Ga a utswe, o a
2. Ga a je, o a
3. Ga a robale, o a

4. Ga a siane, o a
5. Ga a bui, ga a
6. Ga a bine, o dira
7. Ga se batho, ke
8. Ga se bana, ke tlang lo

V. Ntsha Madira a otlhe mo temaneng eo re e buisitseng mme o kwale Phetso ya ona:

Sekao:	Ledira.	Phetso ya lona.
	sala —	setse.
	segiwa —	segilwe.
	ya —	ile. j.j.

Thuto ya 28

- I. Dipalo ka Setswana di na le maina mme ha re bala re bala ka mokgwa o mongwe:

Tse dingwe ke **Matlhaodi**.

Tse dingwe ke **Madira**.

Tse dingwe ke **Maselo**.

Bolela gore dipalo tse di latelang ke mafoko a mohuta mang:

Motho yo **mongwe**.

Batho ba **barataro**.

Batho ba **babedi**.

Batho ba ba **supang**.

Batho ba **bararo**.

Batho ba ba **robedi**.

Batho ba **bane**.

Batho ba ba **robongwe**.

Batho ba **batlhano**.

Batho ba ba **lesome**.

- II. (a) Ha dilo di tlhatlamana re dirisa dipalo ka mokgwa wa tlhatlamano, re re : **wa ntlha**, wa j.j.
Kwala dipalo tsa 1—10 ka mokgwa o.

- (b) Kwala dipalo tse ka mafoko:

10, 11, 12, 15, 20, 29, 30, 38, 80, 100.

- III. Tlatsa diphatlha ka Madira-Mathusi a:

santse, ise, iseng, setse, baa, nna.

1. Ba fitlhetse re re feditse go bua.

2. Re re opela.

3. E rile re mmita a a tsamaya.

4. Batho ba ba ba bone tau ga ba itse sepe.

5. Ke tlaa teng kwa lenyalong la gago.

6. Ga ba ba tsamae.

IV. Ha ke dumalana le se motho a se bolelang ke fetola ka go re:

E! Agee! j.j.

Ha ke gana ke tlaa re: **Nyaa! E-E!**

Ha ke belaela ke tlaa re: **Ege!**

Ha ke thabile ke tlaa re: **Agee!**

Ha ke utlwa botlhoko ka re: **Ijoo!**

Ha ke gkgametse ka re: **Ao!**

Le wena tlisa maarabi a gago a a lebaneng maiphitlhelo a a tshwanang le a a fa godimo.

V. Tlisa mafoko a gago a a rayang se se kaiwang ke dekai mo dipolelong tse:

1. E rile ha ke bona tau ka **garoga pelo.**
2. Re mo tlogetse ka gonne re ne re bona gore re tlaa **leta lefifi.**
3. Ngwagatlola batho ba ne ba **lla tlala** ka gonne pula e ne e sa na.
4. Ba ga Keletsi ga ba **nosane metsi** le ba ga Kodisang.
5. Ga a nne mo gae ka gonne o **bolawa ke lenao.**

Thuto ya 29

Moraka

Dikgomo ga di ke di ntsifala ge di nna mo gae ka ntlha ya gore bojang mo gae bo a tle bo fele ka bonako, bogolo jang ge go na le leuba. Ge monna a batla go rua o tshwanetse a isa dikgomo tsa gagwe morakeng kwa go nang le phulo le metsi. Ge di fitlha kwa teng di agelwa lesaka, go be go agiwe motlhatlhana wa badisa ba tsona.

Badisa ba tsona ba nna natso kwa morakeng mme sejo sa bona se segolo ke mafsi. O tlaa fitlhela mosimane wa moraka a nonne, dirope di le kana, molala e kete ke wa poo, mme a ntse a re setlhee! Ga a tshwane le bomasiagodisa ba ba tlholang ba potologa dipitsa kwa gae, ba tena bokgaitساديا-bona ka, „Ntsholele, ke bolailwe ke tlala.”

Dikgomo tsa moraka o tlaa fitlhela diphatsima mme di lebeга tota. O tlaa fitlhela tse di tsetseng di pankisiwa ke thele. Kwa gae go romelwa makuka. Batho ba a tle ba tshabe tshigo kwa gae mme ba ise mpa morakeng kwa go tlhapiwang ka mafsi.

I. Araba dipotso tse:

1. Sejo se segolo sa badisa kwa morakeng ke eng?
2. Dikgomo di pankisiwa ke eng?
3. Leuba ke eng?
4. Monna a ka rua dikgomo jang?
5. Basimane ba moraka ba romela eng kwa gae?

6. Bomasiagodisa ba tena ka eng?
7. Batho ba tshabela tshigo kae?
8. Dikgomo di isetswa eng kwa morakeng?

II. Dirisa mafoko a mo dipolelong:

ntsifala, agela, lebega, potologa, nona, tena.

III. Tlatsa diphatlha ka Madira a. O eletlhoko, Madira a mangwe a tshwanetse go fetolwa gore a tle a dumalane le polelo tse di mo tlase:

tlhola, romela, okama, rapama, sekama, kotama, inama, Kanama.

1. Ge batho ba tlhagola ba tsatsi lotlhe.
2. Nonyane e mo setlhareng se se bodiba.
3. Ge mosimane a gama kgomo o a
4. O a robetse, a sa dire sepe.
5. Basimane ba tlhola ba ka fa tlase ga setlhare.
6. E rile ge letsatsi le ra boela gae.
7. Rre o tlaa diaparo tse ke di tlogetseng kwa gae.
8. O seke wa pitsa e, o ka fisa bana.

IV. Dira dipolelo ka mafoko a:

go inamologa,	go potologa,	go namologa.
go bofologa,	go tshwanologa,	go tlhomoga.
go simologa,	go kokomoga,	go sisimoga.

V. Ithute diane tse mme o di kwale mo bukaneng ya gago:

1. Go gana ga mogolo ga se „nnang!”
2. Go roma go monate fela ga go use pelo.
3. Lefoko ga le boe, go boa monwana.
4. Ntwa ga se tlala tlhola malata.
5. Kgosi thotobolo e olelwa matlakala.
6. Ga le ke le ja kgomo la feta motho.
7. Leina le senya motse.
8. Noga ga e latelelwe mosimeng.

Thuto ya 30

I. Kwala dipolelo tse ka **tatolo**:

1. Dikgomo di isiwa morakeng.
2. Badisa ba nna le dikgomo kwa morakeng.
3. Basimane ba setse ba gorositse.
4. Ba tlhotse ba re tshwenya.
5. Re ntse re gakgametse.
6. Makuka a rometswe gae.
7. Gama kgomo eo mme o anye morokotso.
8. Dikgomo di tlaa nona ha di na le phulo.

II. Dirisa Ledita ka tswanelo ya lona:

1. Le nna ke (tshwanela) go (segela) nama.
2. Dikgomo di (panka) ke mafsi mme di batla go (gama).
3. Maabane re ba (fitlhela) ba (nna) fa setlhareng.
4. Re (itumela) tiro e o e (dira) maloba.
5. Dikgomo di (aga) lesaka le di (robala) mo go lona.
6. Pule le Tlholwe ba (thusa) mo tirong e ba e (fa) ke rraabo.

III. Kwala Matlhaodi a a lebaneng Maselo a. Re go thusitse ka Magokedi kgotsa mafokwana a a dirisiwang boemong ba ona:

Kgomo e	Thipa e e
Digwapa tse di	Lesaka le
Bojang jo	Meno a
Lekau le	Molelo o o
Ngwana yo	Kgarebe e

IV. Dirisa Mathusi a mo dipolelong:

nna, ntse, nte, nama, mma, ba, be, bile.

V. Lebaganya dikai tse le ditlhaloso tsa tsona, o be o dire dipolelo ka tsona:

Go mela maoto.	—	go fengwa.
Go tima molelo.	—	go iketlela puo.
Go baya pelo.	—	go ngongorega.
Go lalwa ke kgang.	—	go se reetse.
Go nna ka ditsebe.	—	go nyelela.
Go lala ka lobadi.	—	go tlisa kagisano.